

Касян А.І.¹

Звичаєво-правові аспекти діяльності волосних посадовців у губерніях Наддніпрянщини
(друга половина XIX ст.)

¹ Касян Андрій Іванович, аспірант

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Received October 17, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. Статтю присвячено компаративному аналізу особливостей діяльності селянських активістів, котрі працювали на посадах сільського та волосного самоврядування. Основна увага приділена тим нормативним алгоритмам поведінки “місцевих чиновників”, які визначалися помітним переходом функціонування сільських та волосних самоврядних структур на засади державно-правового регулювання. На основі співставлення “кримського” і “правобережного” досвіду доведено, що до початку XX ст. принципових регіональних відмінностей у цій царині не спостерігалось.

Ключові слова: село, волость, селянське самоврядування, посадовці.

Проблема, якої автор торкається в цій статті, належить до сфери історичних досліджень, що межують між історією звичаєвого права, адміністративного управління, державної політики російських урядів на теренах Великої (“підросійської”) України, а в найширшому контексті належать до історії селянства Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. Принаймні антропологічний підхід, якому в цьому разі віддано перевагу, спонукає до власне такого визначення теоретико-методологічного поля пропонованої розвідки.

Як правило, українські дослідники мало уваги приділяють проблемам модернізації, коли беруться відстежувати становище та еволюцію селянського самоврядування навіть періоду “великих реформ та промислового перевороту”. Якоюсь мірою це виправдано, адже в широкому контексті якраз традиційне село менше, повільніше та своєрідніше реагувало на виклики “пришвидженої” емансипації, капіталізації, надто в тих життєвих ситуаціях повсякдення, які були здебільшого залежними від уявлень та рішень самих сільських мешканців. Тож у більшості праць (насамперед радянських істориків), автори яких сприймали селянський світ як певний соціокультурний моноліт (А. Бондаревський, П. Щербина, В. Козирев та ін.) [1–3], годі й сподіватися натрапити на аналіз чи бодай згадку про якісь радикальні зміни в цій царині (хіба що коли мова заходила про тлумачення мотивів та наслідків діяльності органів самоврядування на селі як передумови “наростання класової боротьби”). Такою ж мірою дослідники ігнорують етнічну культуру населення, котре компактно мешкало на теренах Наддніпрянщини, певною мірою продовжуючи традицію, яка склалася ще на початку XX ст. Досить влучно зазначав із цього приводу Б. Кістяковський: “Якщо російське суспільство нічого не знає про український народ і українців, про їхні потреби і прагнення, то це відбувається тому, що воно й не бажає нічого про них знати” [4, с. 133].

У новітніх дослідженнях, в яких порівняно більшою мірою залучено переваги міждисциплінарного підходу, зокрема й використано напрацювання сучасного міжпарадигмального бачення історичних явищ, таких перспектив з’являється більше. З-поміж інших виокремимо результати дисертаційного дослідження запорізького історика О. Приймака “Соціальна історія селянства Півдня України кінця XIX – початку XX

століть” [5]. На історичному досвіді Степової України науковець, спираючись на здобутки соціології та інших гуманітарних наук, показав, як під впливом детермінант регіонального розвитку (йдеться про порівняно вищий рівень аграрного капіталізму, соціальну раціоналізацію життя та ін.) селянство генерувало позитивну реакцію на трансформацію курсу аграрної політики, а ще... “поступово руйнувався общинний устрій” [5, с. 307]. Виокремлення в середовищі селян таких страт як куркулі, заможні, стійкі середняки, потенційне середняцтво, бідняки та пролетаріат дало підстави для загалом успішного з’ясування причетності (включення) посадових осіб до процесів появи ознак класовості традиційного селянства. Принаймні це зроблено набагато гнучкіше, ніж того вимагала “марксистсько-ленінська” парадигма. У цілому ж, з огляду на надто складну систему внутрішньої організації та “ритмів функціонування” сільського й волосного життя (різного ступеня активності та поєднання клановості, земельних переділів, соціальної нерівності, поширення соціальних асоціацій – толоки, супряги, артілі, кумпаній, кооперативів тощо), у кожному конкретному випадку життєдіяльність селянських громад мала дедалі більше залежати від рівня її самоврядності. Цей рівень, у свою чергу, визначався межами співвідношення ролі звичаєвого права та державно-правового чинника регулювання відносин [5, с. 309–311]. З цього приводу А. Заярнюк доречно звертає увагу на передусім “абсолютистську державу” (як форму правління) та “новочасні інтелектуальні, політичні та культурні проекти” [6, с. 261]. Що ж до власне виокремлення ролі самоврядних структур, то цей аспект видається настільки малозначущим, що львівський історик навіть не вважав за потрібне на ньому наголошувати й цілком зосередився на селянській масі як на чомусь культурно однотипному, а вже в контексті запропонованої візії – на “довгому процесі, в якому дивним чином поєднувалися суперечливі події та дискурси” [6, с. 261].

Мета розвідки – простежити особливості діяльності селянських активістів, котрі працювали на посадах сільського та волосного самоврядування в Таврійській губернії та регіоні Правобережної України, звернувши увагу на “механізм переходу” на засади державно-правового регулювання. Більше уваги буде приділено “кримському” регіону, позаяк він тут фігурує як своєрідне тло для компаративного аналізу аналогічних

процесів у двох історично суттєво відмінних регіонів Наддніпрянщини. Стосовно використаної джерельної бази, то її особливістю є те, що частина опрацьованих автором архівних матеріалів уперше введена до наукового обігу.

Перше, що привертає увагу, коли знайомишся з відповідними сюжетами архівних документів, це відсутність чіткого, належно усвідомленого й осмисленого розуміння волосними посадовцями того, що сьогодні можна назвати “змінною епохою”. Під нинішироковживаним науковцями терміном “модернізація” ми схильні уявляти активізацію “бюрократизації” традиційного сільського укладу. Ініційоване на державному рівні упорядкування місцевого самоврядування означало не лише його уніфікацію та поширення на всю мережу населених пунктів, а й передбачену законодавством стандартизацію. Крім того, помітно зростала залежність сільських та волосних виборних урядників від повітової й губерньської влади. Однак ці зміни аж ніяк не позначалися якоюсь однозначністю, відтак їх, скажімо, не зовсім доречно оцінювати як “демократичні”, бо, кажучи ширше, селянин не тільки долучався до місцевого управління, а й мав адаптуватися до вже існуючої адміністративної системи, з якою він і раніше рідко коли знаходив порозуміння. Стати в ряди “панства”, котре ніколи не сприймалося як своє, це був серйозний виклик, збагнути який людині “від плуга” важко буде і через десятиліття після скасування кріпацтва. Тому не дивно, що й, так би мовити, правовий аспект модернізації відбуватиметься радше в режимі індивідуально-ситуативного пристосування сільської людини, а не її усвідомленого вибору.

Ось приклад. На початку 1880-х рр. “нижні поліцейські чини”, тобто соцькі та десяцькі Цюріхтальського волосного правління Феодосійського повіту постійно скаржилися поліцейським урядникам, становим приставам та в повітове поліцейське управління на незадовільну виплату їм заробітної платні. Винними в цьому вони вбачали місцеві волосні правління. Інколи конфліктна ситуація заходила так далеко, що негативно позначалася на службовій діяльності сільської поліції. До речі, попри той факт, що справа торкалася фінансів, а це означає, що мотиви й можливості для зловживань тут були значними, керівники Феодосійського поліцейського управління не вважали за потрібне влаштовувати додаткові перевірки скарг. Згадане волосне правління регулярно отримувало з повіту розпорядження “вжити заходів для обов’язкового отримання заробленого нижчими чинами поліції заробітку” [7, с. 1]. У разі невиконання поліцейськими повітові чини погрожували повідомляти про зловживання волосних правлінь у місцеві селянські присутствія. Чим реально могли закінчуватися ці погрози для волосних посадовців у кожному конкретному випадку сказати важко, однак нагадаємо, що згідно з чинними на той час нормативно-правовими положеннями ці дії могли бути наступними: у випадках виявлення фактів шельмування люди підлягали під дію Кримінального суду, їх мали карати на підставі законодавства 1757 р. (т. XV, ст. 404). Проте, в архівних матеріалах не вдається знайти жодних підтверджень того, що в повсякденних рішеннях члени волосних правлінь керувалися нормами законів. Мова йде насамперед про ту сторо-

ну виконання професійних обов’язків, коли посадовці відчували себе владою. Зрозуміло, що коли доходило до виправдань, та ще й під загрозу серйозного покарання, інтерес до встановлених державою законоположень таки мав з’являтися.

У прагненні з’ясувати межі “проникнення” писаних законів в уявлення та діяльність сільських/волосних посадовців не варто ігнорувати саму тенденцію розвитку селянського законодавства. Так, у “Загальних положеннях про селян, що вийшли з кріпацької залежності” (р. 2, ч. 3) чітко було зазначено права волосних старшин, сільських старост та членів волосних судів. Серед іншого мова йшла про право присуду “своїми” суддями тілесних покарань. Міркуючи “по-марксистськи”, українські та зарубіжні історики тривалий час доводили соціально несправедливий, “класовий” характер такої соціальної політики на селі. Однак однобічність, видима спрощеність цього підходу сьогодні очевидні. Адже виходило так, що там, на селі, діяли виключно якісь вигадані експлуататори, котрі “оживали” хіба що в уявленнях істориків, однак від того вони повинні були виглядати не менш реальними суб’єктами минулого. До таких, напевне, треба було зараховувати і членів волосних судів, які, як достеменно відомо з тих же законоположень, кооптувалися виключно з тутешніх селян. Що ж до їхніх прав, то вони, зокрема, обмежувалися наступними нормами: “Волосний суд не має права засуджувати до тілесного покарання літніх селян, які досягли шістдесятирічного віку, посадових осіб (із певними заувагами), також селян, які закінчили курс повітових училищ, землеробських та рівних із ними вищих навчальних закладів”. Як бачимо, шойно введені після скасування кріпацької залежності в дію норми законодавства не виглядали такими вже “антинародними”. Надто якщо взяти до уваги, що саме покарання різкими не розглядалося селянами як “класова несправедливість”. Радше як ситуативна неприємність у рамках особистих взаємин односельців (“він мені помстився, але я йому це також не пробачу, буде нагода, то пригадаю”) [8, с. 22]. З урахуванням того, що селян надто довго, протягом багатьох поколінь “привчали до різок”, є підстави вважати, що таке “полегшення” виглядало цілком прийнятним і перспективним (невдовзі різки взагалі будуть скасовані). Щоправда, мораль, вибудована на козацькій ментальності, не сприймала будь-якого зверхнього тиску та насилля.

До того ж “логіка модернізації” не була такою прямолінійною та однозначною. Дослідження Ю. Соцького присвячено сутності судових контрреформ 1889 р., наслідком якої стало введення посади земського дільничного начальника. Автор переконливо показав, як відбулося юридичне закріплення по суті повернення значної частини судово-поліцейської влади дворянам, втраченої ними після реформи 1861 р. [9, с. 42]. Тобто суд над селянами знову чинили “пани” в образі земських дільничних начальників. Адже волосний суд, зібраний з тих же селян, не надто обізнаних в законах та тонкощах судової справи, зазвичай слухняно виконував волю начальства. Цим можна пояснити помітне небажання пересічного селянина звертатися до волосних судів.

Чи усвідомлювали селяни, вчорашні панщинники, навіть громадсько-активніші з них, цю тенденцію? Тобто чи сприймали вони, розуміли й, так би мовити, готові були “впроваджувати в життя” те, що настають нові часи й керуватися відтепер треба передусім писаним правом, а не дідівськими звичаями? Цю проблему свого часу сформулював Ю. Присяжнюк у своїй кандидатській дисертації. У 1997 р. він зазначав: “Після скасування кріпосного права, інших реформ 60–70 рр. волосні управи стали тим джерелом, звідки сільська людина черпала всі потрібні для громадського та сімейного побуту закони, акти, постанови, інструкції, викладки, виписки. Саме до волості, незважаючи на соціально-правову обмеженість, недосконалість самоврядування, були повернуті погляди, слух і вся сутність селянина” [10, с. 112]. Проте з плином часу з’являється потреба переосмислити та поглибити це положення.

Селянин-домогосподар (старший у сім’ї та сімейному господарстві), який після оприлюднення Маніфесту Олександра II від 19 лютого 1861 р. потрапив у стан тимчасовозобов’язаного, далеко не завжди, а радше всього й навпаки, радів нагоді приєднатися до “великої політики”. Нерідко він з’являвся на сільський (чи волосний) сход у нетверезому стані, через що позбавлявся права брати в участь у його роботі. Траплялося, його примусово виводили з зібрання і він мав сплатити штраф на користь своєї громади [8, с. 24]. А з роками законодавство ставало строгішим і поволи поширюватиметься на власність (опікунство над майном та ін.). Для селян це насамперед означатиме розширення меж втручання держави (чиновників) у їхнє господарське (особисте) життя. Тобто в той “люфт незайманості”, коли людина традиційного суспільства могла дозволити собі бути сама собою (в українській традиції ця властивість особливо помітна з часів Речі Посполитої). Проте цю тенденцію аж ніяк не виправдано оцінювати виключно прямолінійно, лише як перехід від звичаєвих до правових норм, адже, поперше, чиновники раз по раз, під час вирішення конкретних справ намагалися “попідкуватися” про власні інтереси, а тому їхні рішення часто-густо були половинчастими, по-друге, селяни залишалися надто поганими “реалізаторами” цих самих постанов, розпоряджень та присудів. Моральні норми типу домінації “людського ставлення” над правовими положеннями продовжували переважати в їхніх повсякденних взаєминах. Навіть коли конфлікт між родичами, сусідами, односельцями заходив надто далеко. Скажімо, як випадках із тим же систематичним п’янством та розоренням домогосподаря, від яких страждали його дружина та діти, довіра до посадовців, надто тих, що рекрутувалися з представників дворянства та інтелігенції (людей, що мали освіту), залишалися низькою.

На відміну від “ополяченого” навіть у другій половині XIX ст. Правобережжя, де українські селяни здебільшого проживали компактно й відсоток представників інших верств населення в селах був порівняно незначним, у Таврійській губернії ситуація нерідко виглядала цілком протилежною. Так, за станом на вересень 1873 р. у с. Айбари Перекопського повіту, яке мало статус волосного центру, мешкало лише 24 селянина з 224 осіб місцевого населення, тобто селяни

становили 10,7%. Решту були міщани, колоністи, іноземні піддані, дворяни (причому майже половина шляхетського стану займалася орендами), татари [11, с. 11–12]. Зрозуміло, що це суттєво позначалося на особливостях місцевого самоврядування, адже так звані “пересічні гречкосії” часто втрачали можливість керуватися власними поглядами на прийняття рішень, вимушено пристосовувалися під манери та уподобання тутешнього “панства”.

Водночас варто зазначити, що “співпраця” селян із чиновниками мала багато спільного в обох регіонах. Це стосувалося чи не всіх сфер життєдіяльності, що розвивалися як у рамках традицій звичаєвого права, так і під впливом капіталізації соціально-економічних відносин. Зазвичай волосна влада виконувала свої посадові обов’язки не надто переймаючись різницею між тим, де звичаї поступалися місцем правовим регулюванням. Побіжно це підтверджують положення та висновки численних досліджень, автори яких небезуспішно аналізують проблеми життєдіяльності сільських та волосних самоврядних структур [12]. Майже такою ж застаємо ситуацію з торгівлею правом на винокуріння, яке стало особливо актуальним якраз у перші пореформені десятиріччя. У Таврійській губернії, приміром, справа доходила до того, що деякий час (протягом 1872 р.) цим питанням особисто займався тамтешній губернатор Рейтерн. Суть проблеми полягала в тому, що для вирішення цього актуального для населення, а надто для казни питання (адже в цьому випадку кошти від винокуріння поступали в приватні руки, а не на інтереси громад і держави) не вистачало ні звичаєвих традицій (селяни на сходах просто передавали це право в руки окремим орендарям-монополістам за умовну плату), ні правового регулювання, позаяк на той час чинне законодавство не надавало відповідних повноважень фіскальним органам. Картина, яка склалася на кінець літа 1872 р. у Сакській волості Євпаторійського повіту, де місцеві шинки утримувало 5 євреїв і один селянин (Карпо Цимбало в с. Михайлівці), можна вважати типовою і для сіл Правобережної України [13, с. 2–3].

Пропонуючи компаративний аналіз особливостей діяльності селян-активістів, котрі працювали на посадах сільського та волосного самоврядування двох регіонів Наддніпрянської України, варто виокремити ту історичну схожість, яка була притаманна всьому тогочасному селянському самоврядуванню. Для її характеристики доречно звернути увагу на, по-перше, помітну домінацію традиційно-звичаєвих способів комунікації над правовими, по-друге, певну бюрократичну корпоративність, яка на свій лад протиставляла волосних та сільських урядників і селянському населенню, і певною мірою вищим державним чиновникам. Зокрема, якщо, траплялося, селяни починали скаржитися на діяльність сільських старост до повітового та губерньського начальства, їм рідко коли вдавалося домогтися своєї правди. Частіше чиновництво знаходило спільну мову, або просто ігнорувало адресовані на його адресу звернення. До скарг, відповіді на які “топилися” в бюрократичній тяганині волосного правління, нерідко належали життєвоважливі, що торкалися грубого порушення процедури скликання та проведення сільських сходів, випадків схиляння

селян до різних протиправних дій щодо злочинного та несправедливого переділу ґрунтів, неправильних і свавільних витрат громадських коштів [14, с. 2–2 зв.]. Як правило, губернські та повітові в селянських справах присутствія, замість того, щоб доручити волосному правлінню в особі волосного старшини та волосного писаря перевірити ситуацію на місцях, покарати винних, обмежувалися формальними відписками. А бувало, що підозрюваний у свавіллі сільський староста перебував під протекцією ще “корумпованішого” за нього волосного писаря й вони разом, “за чаркою”, формулювали письмове пояснення / відписку повітовому начальству. Своєрідною особливістю правобережних губерній був якраз тісний зв’язок волосних писарів із мировими посередниками, від якого вони залежали, так би мовити, персонально. А вже після польського повстання 1863 р. на посаду писарів призначалися лише особи, які пройшли “цензуру” мирових посередників [15, с. 91].

Отже, порівняно широке залучення селян до діяльності в органах місцевого самоврядування в пореформений період потенційно створювало нову історичну ситуацію. Її можна оцінити як вагомий крок у потраплянні традиційного селянства в по-своєму модерні умови, що вимагало формування якісно іншого пра-

вового мислення. Якою мірою селяни були готові до такої складної трансформації, якщо зважити, що йдеться не про окремих представників спільноти, а формальну появу доволі значного кола нових “сільських політиків” (включаючи усіх домогосподарів як учасників сільських сходів)? Нерідко вони слухняно виконували волю начальства (мирових посередників та ін.), перед яким звично відчували страх і невпевненість. З іншого боку, обіймаючи посади, що давали доступ до фінансових активів, часто діяли на власний розсуд, зловживали службовим становищем, не вбачаючи в цьому великого криміналу.

Унаслідок об’єктивних та суб’єктивних причин селяни не використовували всю повноту прав наданого самоврядування, зазвичай вони покійно виконували волю сільського та волосного начальства. Помітна апатія щодо участі в політичному житті перетворювала волосне самоврядування лише на поліцейсько-адміністративне знаряддя в руках держави, а волосні сходи, цей юридично найважливіший орган волосного правління – в “театралізоване” дійство з задалегідь відомим результатом, яке більшість сільських господарів сприймала як добру нагоду поговорити з односельцями та випити горілки, але аж ніяк не можливість для політичного самовираження.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бондаревський А. Волосне правління та становище селян на Україні після реформи 1861 р. / А. Бондаревський. – К., 1961. – 128 с.
Bondarevskyy A. Volosne pravlinnyia ta stanovyshche selyan na Ukraini pislya reformy 1861 r. [Township government and the peasants in the Ukraine after the 1861 reform] / A. Bondarevskyy. – K., 1961. – 128 s.
2. Указ щодо устрою волосного порядку та управління у казенних селищах 24 серпня 1797 р. // Козирев В.К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). – Запоріжжя, 1999. – С. 147–151.
Ukaz shchodo ustroyu volosnoho poriadku ta upravlinnyia u kazennykh selyshchakh 24 serpnya 1797 r. [Decree on township government procedures and management in state-owned towns August 24, 1797] // Koziryev V.K. Materialy do istoriyi administratyvnoho ustroyu Pivdennoyi Ukrainy (druha polovyna KhVIII – persha polovyna KhIX stolittya). – Zaporizhzhya, 1999. – S. 147–151.
3. Щербина П. Судебна реформа 1864 года на Правобережной Украине / П. Щербина. – Л.: Вища шк., 1974. – 190 с.
Shcherbyna P. Sudebnaya reforma 1864 hoda na Pravoberezhnoyi Ukrainy [Judicial reform in 1864, in the Ukraine] / P. Shcherbyna. – L.: Vyshcha shk., 1974. – 190 s.
4. Кістяковський Б. Українці і російське суспільство / Б. Кістяковський // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 1. – С. 132–135.
Kistyakovskyy B. Ukrainyntsi i rosiys'ke suspil'stvo [Ukrainian and Russian society] / B. Kistyakovskyy // Filosofs'ka i sotsiolohichna dumka. – 1992. – № 1. – S. 132–135.
5. Приймак О.М. Соціальна історія селянства Півдня України кінця XIX – початку XX століть / О. М. Приймак : дис. д-ра іст. наук : захищена 30.09.2013 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 439 с.
Pryymak O.M. Sotsialna istoriya selyanstva Pivdnyia Ukrainy kintsya XIX – pochatku XX stolit' [Social History of the peasantry of the South Ukraine late XIX – early XX centuries] / O.M. Pryymak : dys. d-ra ist. nauk : zakhys'hchena 30.09.2013 /
6. Заярнюк А. Ідіоми емансипації. “Визвольні” проекти і галицьке село у середині XIX століття / А. Заярнюк. – К.: Критика, 2007. – 336 с.
Zayarnyuk A. Idiomy emansypatsiyi. “Vyzvol'ni” proyekty i halyts'ke selo u seredyni KhIX stolittya / A. Zayarnyuk. – K.: Krytyka, 2007. – 336 s.
7. Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). – Ф. 35. Цюріхтальська (Святогорська) волосна управа Феодосійського повіту Таврійської губернії. – Оп. 1. – Спр. 23. Скарги десяцьких та соцьких про незадоволення їх платнею. – 53 арк.
Derzhavnyy arkhiv Avtonomnoyi Respubliki Krym (dali – DAARK). – F. 35. Tsyurikhtal's'ka (Svyatohors'ka) volosna uprava Feodosiys'koho povitu Tavriys'koyi huberniyi. – Op. 1. – Spr. 23. Skarhy desyats'kykh ta sots'kykh pro nezadovolennya yikh platneyu [Complaints of police constables and constables about their dissatisfaction with salary]. – 53 ark.
8. ДААРК. – Ф. 52. Таврійський губернський дворянський комітет з поліпшення побуту поміщицьких селян. – Оп. 1. – Спр. 17. Проект положення про поліпшення побуту поміщицьких селян Таврійської губернії. – 51 арк.
DAARK. – F. 52. Tavriys'kyy hubernskyy dvoryans'kyy komitet z polipshennya pobutu pomishchys'kykh selyan. – Op. 1. – Spr. 17. Proekt polozhennya pro polipshennya pobutu pomishchys'kykh selyan Tavriys'koyi huberniyi [Draft regulations on the welfare of the serfs Tauride province]. – 51 ark.
9. Соцький Ю.Ф. Волосний суд у системі судових установ Російської імперії другої половини XIX ст.: структура та судові практики / Ю.Ф. Соцький // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия “Юридические науки”. – Т. 25(64). – 2012. – № 1. – С. 39–45.
Sots'kyy Yu.F. Volosnyy sud u systemi sudovykh ustanov Rosiys'koyi imperiyi druhoyi polovyny KhIX st.: struktura ta sudovi praktyky [Parish court system in the judicial institutions of the Russian Empire, the second half of the nineteenth century: Structure and Litigation] / Yu.F. Sots'kyy // Uchenyye zapysky

Tavrycheskoho natsyonal'noho unyversyteta ym. V.Y. Vernads'koho. Seryya "Yurydycheskye nauky". – T. 25(64). – 2012. – № 1. – S. 39–45.

10. Присяжнюк Ю.П. Соціальне становище українського селянства Правобережної України в 60–90 рр. XIX ст. / Ю.П. Присяжнюк : дис. канд. іст. наук : захищена 04.04.1997 / Донецький державний університет. – Донецьк, 1997. – 194 с.

Prysyazhnyuk Yu. P. Sotsial'ne stanovyshe ukrayins'koho selyanstva Pravoberezhnoyi Ukrainy v 60–90 rr. XIX st. [The social situation of Ukrainian peasants Right-Bank Ukraine 60–90 in the nineteenth century] / Yu.P. Prysyazhnyuk : dys. kand. ist. nauk : zakhyshchena 04.04.1997 / Donets'kyu derzhavnyy universytet. – Donets'k, 1997. – 194 s.

11. ДААРК. – Ф. 729. Мирові посередники Євпаторійського та Перекопського повітів Таврійської губернії. – Оп. 1. – Спр. 24. Айбарське волосне правління Перекопського повіту. – арк.

DAARK. – F. 729. Myrovi poserednyky Yevpatoriys'koho ta Perekops'koho povitiv Tavriys'koyi huberniyi. – Op. 1. – Spr. 24. Aybars'ke volosne pravlinnyia Perekops'koho povitu [Aybarske township government Perekopska County]. – ark.

12. Лохматова А. Прийом селян до громади як функція органів сільського самоврядування в пореформеній Україні / А. Лохматова // Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали п'ятих наукових читань, присвячених пам'яті професора Д.П. Пойди. – Д.: ДНУ, 2004. – С. 53–58.

Lokhmatova A. Pryyom selyan do hromady yak funktsiya orhaniv sil's'koho samovyaduvannya v poreformeniy Ukraini [Acceptance of peasants to the community as a function of government in post-reform rural Ukraine] / A. Lokhmatova //

Pytannya ahrarnoyi istoriyi Ukrainy ta Rosiyi. Materialy p'yatykh naukovykh chytan', prysvyachenykh pam'yati profesora D.P. Poydy. – D. : DNU, 2004. – S. 53–58.

13. ДААРК. – Ф. 729. – Оп. 1. – Спр. 21. Про шинки, які знаходяться в селищах Євпаторійського та Перекопського повітів. – 36 арк.

DAARK. – F. 729. – Op. 1. – Spr. 21. Pro shynky, yaki znakhodyat'sya v selyshchakh Yevpatoriys'koho ta Perekops'koho povitiv [About hams that are in Evpatoria towns and counties Perekopska]. – 36 ark.

14. ДААРК. – Ф. 44. Таврійське губернське в селянських справах присутствіє. – Оп. 1. – Спр. 5324. Про прохання селян с. Володимирівки В. Сиваченка та Т. Главанського, які скаржилися на неправильні дії сільського старости Донукала та волосного писаря Лебедева. – 8 арк.

DAARK. – F. 44. Tavriys'ke huberns'ke v selyans'kykh spravakh prysut-stviye. – Op. 1. – Spr. 5324. Pro prokhannya selyan s. Volodymyrivky V. Syvachenka ta T. Hlavans'koho, yaki skarzhyl'sya na nepravyl'ni diyi sil's'koho starosty Donukala ta volosnoho pysarya Lebedeva [On the request of the villagers with. Volodymyrivka Syvachenko B. and T. Hlavans'koho who complained about the bad old Donukala of rural and township clerk Lebedev]. – 8 ark.

15. Мельничук О.Ф. Адміністративний апарат та органи місцевого самоврядування на Поділлі у другій половині XIX століття / О.Ф. Мельничук. – Вінниця: Велес, 2001. – 192 с.

Mel'nychuk O.F. Administratyvnyy aparat ta orhany mistse-voho samovyaduvannya na Podilli u druhyi polovyni XIX stolittya [Administrative unit and local authorities on the tail in the second half of the XIX century] / O.F. Mel'nychuk. – Vin-nytsya: Veles, 2001. – 192 s.

Kasyan A.I. Customary-law aspects of the volost officials activity in the Naddniproianshchyna provinces (the second part of XIX century)

Annotation. The article is devoted to the comparative analysis of the peculiarities of the activity of village and volost headmen, scribes and other village activists who worked on different posts of village and volost self-government. The primary attention is focused on those normative algorithms of the “local officials” behaviour which were marked by a notable shift of village and volost self-governing structures on the state-law regulation principles. The local self-governing officials’ activity was regulated by the normative acts of Russian Empire but the existence of the customary law had its strong influence on it. The mechanism of volost courts operation is investigated. They were formally independent but followed the orders of volost authorities. The result of the court system contr-reforms was the implementation of post of local territory official who had great power. The landlords were administering justice on peasants. The peasants didn’t trust the volost courts and their effectiveness was doubtful. The research proved that the peasants didn’t actively join the volost meeting and their presence there was caused by the desire to communicate with fellow villagers and have a rest from hard routine work more than the conscious realization of the law-regulated rights to take part in local self-government. On the basis of comparison of the “crimean” and “right-bank” experience it is proved that there were no fundamental regional differences in this sphere at the beginning of the XX century. The control over the village and volost self-government was strict after the events of the second Polish uprising on the territory of the Right-bank Ukraine.

Keywords: village, volost, peasant self-government, officials.

Касьян А.И. Традиционно-правовые аспекты деятельности волостных должностных лиц в российских губерниях Украины (вторая половина XIX в.)

Аннотация. Статья посвящена компаративному анализу особенностей деятельности сельских старост, волостных писарей и других крестьянских активистов, работавших на должностях сельского и волостного самоуправления. Рассматриваются нормативные методы общения “местных чиновников”, которые определялись заметным переходом функционирования сельских и волостных структур на принципы государственно-правового регулирования. Деятельность должностных лиц местного самоуправления регламентировалась нормативными актами Российской империи, но одновременно все еще сильное влияние имели существующие правовые обычаи. Рассмотрен механизм деятельности волостных судов, которые были формально независимыми, но в тоже время послушно исполняли волю волостного начальства. Следствием судебных контрреформ 1889 г. стало введение должности земских участковых начальников, которые получили чрезвычайно широкие полномочия. Суд над крестьянами стали опять вершить “пань”. Это подрывало доверие людей к волостному суду и ставило под сомнение его эффективность. Прослеживается и не слишком активное желание крестьян приобщаться к общественно-политической жизни. Их присутствие в судах и других структурах было вызвано скорее желанием пообщаться с односельчанами, отдохнуть от рутинной работы, чем осознанной реализацией законодательно закрепленных прав на участие в местном самоуправлении. На основании сопоставления “крымского” и “правобережного” опыта доказано, что в начале XX в. принципиальных региональных отличий в этой сфере не наблюдалось. Хотя после Польского восстания 1863 г. контроль за представителями крестьянского самоуправления на Правобережье был более жестким.

Ключевые слова: село, волость, обычаи, право, крестьянское самоуправление, чиновники.